

ศึกษาวิเคราะห์เรื่องกรรมในมหากัมมวิภังคสูตร

An analytical study of Kamma in The Mahakamma Vibhanga Sutta

พระมหาพิชิต สัจจิตโต
Phramaha Pichit Sujitto
พระครูปริยัติสาทร
Phrakrupariyattiskthon
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Mahamakut Buddhist University
Email: pichitsujitto6439@gmail.com

Received: 14 June 2024; Revised: 13 July 2024; Accepted: 29 August 2024

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 อย่าง คือ 1) เพื่อศึกษาหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษากระบวนการของกรรมในมหากัมมวิภังคสูตร และ 3) เพื่อวิเคราะห์เรื่องกรรมในมหากัมมวิภังคสูตร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Research)

ผลการวิจัยพบว่า: หลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมี 4 หมวดๆ ละ 4 ข้อ รวมแล้วมี 16 ข้อ หลักกรรม 16 เหล่านี้ย่อลงแล้วมี 4 ประการ คือ 1) กรรมดำมีวิบากดำ 2) กรรมขาวมีวิบากขาว 3) กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาว 4) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว กระบวนการของกรรมในมหากัมมวิภังคสูตรมีเจตนาเป็นปัจจัย มีต้นเหตุคือกุศลมูลและอกุศลมูล ผ่านการกระทำทางกาย วาจา ใจ กระบวนการในการเสวยวิบากจะเกี่ยวกับเวทนา 3 อย่างได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา กรรมมีวิบากที่ซับซ้อนคือกรรมที่มีการแทรกแซงการให้ผล ได้แก่ กรรมที่สมควรแสดงให้เห็นว่าสมควรก็มี กรรมที่สมควรแสดงให้เห็นว่าไม่สมควรก็มี กรรมที่ไม่สมควรแสดงให้เห็นว่าไม่สมควรก็มี กรรมที่ไม่สมควรแสดงให้เห็นว่าสมควรก็มี ความจริงแล้วกระบวนการของกรรมมีความเป็นเหตุเป็นผลที่ตรงกันเสมอ คำกล่าวที่ว่าทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่วนั้นจึงไม่มี เพราะวิบากย่อมให้ผลตรงกับกรรมเสมอ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า บุคคลหว่านพืชเช่นไร ย่อมได้ผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว

คำสำคัญ: กรรม, หมวดกรรม, มหากัมมวิภังคสูตร

Abstract

This research article has 3 objectives: 1) to study the principles of karma in Theravada Buddhism, 2) to study the process of Kamma in the Mahakammavibhanga Sutta, and 3) to analyze Kamma in the Mahakammavibhanga Sutta. This research is a qualitative research by researching documents research.

The research results found that: The principles of Kamma in Theravada Buddhism have 4 categories, 4 items each, totaling 16 items. These 16 principles of Kamma can be summarized into 4 types: 1) black Kamma has black results, 2) white Kamma has white results, 3) both black and white karma has both black and white results, 4) neither black nor white karma has neither black nor white results. The process of Kamma in the Mahakammavibhanga Sutta has intention as a factor, there are the roots of Kusalamula and Akusalamula through actions of the body, speech, and mind. The process of experiencing the results will involve 3 types of feeling: happiness feeling, suffering feeling, and neutral feeling. Kamma has complex results, namely, Kamma that interferes with the giving of results. There is Karma that should be shown as appropriate, Kamma that should be shown as inappropriate, Kamma that should not be shown as inappropriate, and Kamma that should not be shown as appropriate. In fact, the process of Kamma always has a consistent cause and effect. Therefore, the saying that doing evil brings good, doing good brings evil does not exist because the results always give results in line with Kamma. As the Buddha said, “Whatever a person sows, that is what he will reap. Those who do good Kamma, will receive good results, those who do evil karma, will receive evil results”.

Keywords: Kamma; Kamma Section; Mahākammapibhaṅga-Sutta

บทนำ

กรรมคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา มนุษย์ปกติทุกคนมีการทำกรรมทางกาย วาจา และใจ อยู่ทุก วันเว้นไว้แต่ตอนหลับ เมื่อมีการทำกรรมย่อมมีผลของกรรมตามมา ในการกระทำของมนุษย์โดยส่วนมากนั้นจะปรารถนาให้เห็นผลทันที เพราะคุ้นเคยกับการการกระทำที่เห็นผลทันที เช่น เอาไม้ตีสุนัขเจ้าบ่วงแล้ววิ่งหนี ไปขโมยของโดนจับได้ถูกปรับเสียค่าสินไหมหรือเข้าคุก เดินไปสะดุดก้อนหินแล้วล้มเกิดมีแผลก็เจ็บทันที เป็นต้น แต่เมื่อใดที่การกระทำนั้นยังไม่ให้ผลตามการกระทำ ทำให้มนุษย์บางคนมีความคิดได้ว่า ทำชั่วไปก็ไม่มีผลชั่วตอบแทนกลับมา ทำดีไปก็ไม่มีผลดีตอบแทนกลับมา ก็เลยคิดว่าทำชั่วทำดีไม่มีผล ไม่ว่าจะทำเองหรือใช้ให้ผู้อื่นทำก็ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป เหมือนทฤษฎีของครูบูรณกัสนะ บางครั้งผลที่มนุษย์ได้รับก็หาสาเหตุไม่ได้ เช่น อยู่ดีๆก็เจ็บหลังหรือเดินไปพบเงินแบงค์พันหรือพบแหวนทองโดยไม่มีสาเหตุ เป็นต้น ก็เลยคิดว่ามนุษย์เราเป็นทุกข์เองเป็นสุขเองจะเคราะห์ดีหรือเคราะห์ร้ายก็เป็นไปของมันเอง เรื่องความหลุดพ้นก็ไม่ต้องทำอะไรเวียนว่ายตายเกิดไปเดี๋ยวก็หลุดพ้นเองบริสุทธิ์เอง ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยที่จะส่งผลใดได้เลย เหมือนทฤษฎีของครูมัณฑลโคสาล (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาหมากุมาราชวิทยาลัย, 2552)

การไม่รู้ความหมายของกรรมที่ถูกต้อง การเข้าใจความหมายของกรรมผิดไป หรือการเข้าใจความหมายของกรรมคลาดเคลื่อนไป และที่หนักที่สุดคือ แปลความหมายไปเป็นอย่างอื่นที่ตรงข้ามกันกับความหมายที่แท้จริง ไม่รู้แล้วยังไม่สอบถามผู้รู้ ทำให้ไปถือเอาความหมายของกรรมจากการได้ยินได้ฟังมาบ้าง ทำตามครอบครัวที่เคยทำมาบ้าง หรือแม้แต่คิดเอาเอง เพราะความไม่รู้หรือเข้าใจผิดในความเป็นไปของกรรม ทำให้มีการกระทำที่ผิดจากทำนองคลองของหลักกรรม ที่หนักขึ้นไปอีกตนเองก็ไม่เข้าใจหรือเข้าใจบางส่วน แต่ชักชวนให้ญาติพี่น้องเพื่อนฝูงทำตาม หรือถึงขั้นอาจตั้งสำนักเพื่อเผยแผ่คำสอนเผยแผ่ทฤษฎีของตนเองก็มี ถ้าเป็นลัทธิสัมมาทฤษฎีก็ดีก็มีประโยชน์แก่ตนเอง แก่ญาติพี่น้องเพื่อนฝูงและคนที่มาศรัทธา แต่ถ้าเป็นลัทธิมิฉนทฤษฎีก็จะทำให้ประสบกับความเดือดร้อนที่จะตามมาในภายหลังต่อตนเอง รวมไปถึงญาติพี่น้องเพื่อนฝูงและคนที่มาศรัทธา การกระทำที่เกิดจากความเข้าใจเรื่องกรรมไม่ถูกต้องทำให้เกิดการกระทำที่ผิดเป็นอันมาก เพราะธรรมชาติของจิตย่อมไหลลงสู่ที่ต่ำเสมอ จึงมีกุศลนำหน้าในการกระทำ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงมกยเป็นต้นนำหน้าในการกระทำ แทนที่จะเป็นกุศลนำหน้า คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ และปัญญา นำหน้าในการกระทำ เพราะกรรมคือการกระทำที่มีอยู่กับมนุษย์ตลอดเวลา กรรมเป็นเหมือนเงาติดตามตัว กรรมจะมาคู่กับผลของกรรมเสมอ เหมือนคำโบราณที่กล่าวไว้ว่า กรรมกรรมกงเกวียน

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนั้น ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าในเรื่องของกรรมและกระบวนการของกรรมในมหากัมมวิงคสูตร เพื่อให้ได้ศึกษาเรียนรู้ให้เข้าใจถูกต้อง แล้วนำไปใช้หรือปรับใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน ทั้งต่อตนเองต่อผู้อื่นและสังคม เพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปตามหลักคำสอนของพระตถาคตเจ้า เพื่อความมั่นคงแข็งแรงยืนนานแห่งพระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- 2) เพื่อศึกษากระบวนการของกรรมในมหากัมมวิงคสูตร
- 3) เพื่อวิเคราะห์เรื่องกรรมในมหากัมมวิงคสูตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นการวิจัยจากเอกสาร (Documentary Research) เพื่อศึกษาแล้วนำมาวิเคราะห์เรื่องรูปแบบความเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน มีลำดับดังนี้

- 1) ศึกษาสำรวจและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ชั้นทุติยภูมิ คัมภีร์ปกรณ์พิเศษ และ งานวิจัยเอกสาร วารสาร บทความ งานเขียนที่เกี่ยวข้อง
- 2) นำข้อมูลที่ได้จากศึกษาสำรวจเอกสารเหล่านั้น มาคัดแยกประเภท วิเคราะห์ อธิบาย เปรียบเทียบ ให้ตรงตามวัตถุประสงค์
- 3) เรียบเรียงข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ไปบันทึกลงในบทต่างๆของงานวิจัย ตามความเหมาะสมของเนื้อหาให้ตรงตามบทต่างๆของวัตถุประสงค์
- 4) สรุปผลการวิจัย จัดเรียงลำดับเนื้อหา และนำเสนอข้อมูลโดยการพรรณนา

ผลการวิจัย

1. หลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลจากการวิจัยพบว่า กรรม หมายถึงการกระทำทางกาย วาจา และใจ สิ่งที่อยู่กับกรรมคือวิบาก กรรมที่มีวิบากคือกรรมที่ประกอบด้วยเจตนา กรรมที่ไม่ประกอบด้วยเจตนาจะไม่มีวิบาก กรรมนั้นจะเป็นกุศลหรืออกุศลขึ้นอยู่กับเหตุที่เจตนาเข้าไปประกอบ ถ้าเจตนาประกอบกับอกุศลมูล 3 คือ โลภะ โทสะ โมหะ ก็เป็นอกุศลกรรมให้วิบากเป็นทุกข์ เช่น เกิดในนรก เป็นต้น ถ้าเจตนาประกอบกับกุศลมูล 3 คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ก็เป็นกุศลกรรมให้วิบากเป็นสุข เช่น เกิดในสวรรค์ เป็นต้น หลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทตายนัยพระไตรปิฎก ในกุกกุโรวาทสูตร มีหลักกรรมอยู่ 4 ประเภท คือ 1) กรรมดำมีวิบากดำ 2) กรรมขาวมีวิบากขาว 3) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว 4) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2552) ตามนัยคัมภีร์วิสุทธิมรรค (พระพุทธโฆษาจารย์, แต่ง, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปล, 2554,) ตามนัยพระอรรถกถา (อ.ต.อ. 34/473/121) ตามนัยปฏิสัมภิทามรรค (อ.ต.อ. 34/473/137) ตามนัยพระสูตร เหล่านี้แสดงหลักกรรมว่ามี 12 ประการ ตามนัยคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ และคัมภีร์อภิธรรมมัตถกถาวิเนยิกา (พระอนรรุทธารจารย์, 2555) ตามนัยพระอภิธรรมปิฎก (อ.ต.อ. 34/473/133) เหล่านี้แสดงหลักกรรมว่ามี 16 ประการ สรุปแล้วมีหลักกรรมอยู่ 4 หมวดๆ ละ 4 ข้อ รวมเป็นกรรม 16 ประการ ดังนี้

หมวด กิจจตุกกะ ว่าโดยกิจ มี 4 คือ 1) ชนกกรรม กรรมที่ทำให้วิบากเกิดขึ้น 2) อุปัตถัมภกรรม กรรมที่ช่วยหนุนกรรมอื่นๆ 3) อุปปีฬกรรม กรรมที่เบียดเบียนกรรมอื่นๆ 4) อุปฆาตกรรม กรรมที่ตัดรอน

หมวด ปากทานปริยายจตุกกะ ว่าโดยลำดับการให้ผล มี 4 คือ 1) ครุกรรม กรรมหนัก 2) อาสันน กรรมกรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตาย 3) อาจิณณกรรม กรรมที่ต่ำบ่อเย 4) กัตตาคารม กรรมพอประมาณ

หมวด ปากกาลจตุกกะ ว่าโดยเวลาให้ผล มี 4 คือ 1) ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาตินี้ 2) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติที่สอง 3) อปรปริยเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติที่สามเป็นต้นไป 4) โอลิกรรม กรรมที่ไม่ให้ผล

หมวด ปากัญฐานจตุกกะ ว่าโดยฐานะให้ผล มี 4 คือ 1) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศลนำเกิดในอบายภูมิ 2) กามาวจรกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศลนำเกิดในกามสุคติภูมิ 3) รูปาวจรกุศล กรรมกุศลของผู้ได้รูปฌาน นำเกิดในรูปภูมิ 4) อรูปาวจรกุศลกรรม กรรมกุศลของผู้ได้อรุณภูมิ นำเกิดในอรุณภูมิ หลักกรรมทั้ง 12 อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำแนกธรรมไว้เพียง 11 อย่างเท่านั้น มิได้รวมโอลิกรรมเข้าไปด้วย คือ ทิฏฐธรรม เวทนียกรรม อุปปัชชเวทนียกรรม อปรปริยเวทนียกรรม ครุกรรม พหุลกรรม อาสันนกรรม กัตตาวาปนกรรม ชนกกรรม อุปัตถัมภกรรม อุปปีฬกรรม อุปฆาตกรรม” (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2552)

4.2 กระบวนการของกรรมในมหากัมมวิงคสูตร ผลจากการวิจัยพบว่า ในมหากัมมวิงคสูตรนี้ จัดกระบวนการของกรรมตามการวิสัชนาคำถามของพระพุทธเจ้า ดังนี้

คำถามที่ 1 โปตลบุตรปริพาชกเป็นผู้ถามและอ้างว่าตนได้ยืนมากับหูตัวเองและต่อหน้าพระพุทธเจ้า มีคำถามว่า “กายกรรมเป็นโมหะ วจกรรมเป็นโมหะ มโนกรรมเท่านั้น เป็นจริง” พระอรรถกถากล่าวว่า คำถามนี้ โปตลบุตรปริพาชกเอามาจากปัญหาของทิสตปัสสิณครณในอุปาลิวัตสูตรที่ถามพระพุทธเจ้าว่า “กายกรรม วจกรรม มโนกรรม ท่านบัญญัติอะไรว่ามีโทษมากในการทำกรรม ในความเป็นไปแห่งกรรม และพระพุทธเจ้าตรัสว่ามโนกรรมมีโทษมากกว่ากายกรรม และวจกรรม ในความเป็นไปแห่งกรรม

คำถามที่ 2 “สมบัติที่บุคคลเข้าแล้วไม่เสวยเวทนาอะไรๆ มีอยู่” พระอรรถกถากล่าวว่า หมายถึงอภิสัญญาในโรธที่โพลิตบุตรเอามาจากการถามตอบปัญหาของพระพุทธเจ้ากับโปลิตบุตรในปฏิกุฎฐสูตร เรื่องอภิสัญญาในโรธเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัญญาในอภิสัญญาตนะดับไป สัญญาในเนวสัญญานาสัญญายตนะที่ละเอียดกว่าย่อมเกิด ซึ่งเป็นเรื่องของ การดับสัญญาไม่ใช่การดับเวทนา ฉะนั้นในสมบัติทั้ง 8 มีเวทนาทุกลำดับชั้นคือ สมบัติเบื้องต้น 3 มีสุขเวทนา สมบัติ 5 ที่เหลือมีอุเบกขาเวทนา โดยนับตามองค์ของฌานทั้ง 5 คือ วิทก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

คำถามที่ 3 ก็ยังเป็นคำถามจากโปลิตบุตรปริพาชกที่ถามว่า “บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาจะเสวยอะไร” พระพุทธองค์ตรัสว่า ปัญหาที่โปลิตบุตรปริพาชกถามถึงเวทนา 3 ควรแยกพยากรณ์อย่างนี้ว่า “บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ อันให้ผลเป็นสุข เขาย่อมเสวยสุข บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ อันให้ผลเป็นทุกข์ เขาย่อมเสวยทุกข์ บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ อันให้ผลไม่ทุกข์ไม่สุข เขาย่อมเสวยอุทกขมสุข” และพระพุทธองค์ยังทรงแสดงถึงวิบากที่นำเกิดที่ไม่ตรงกับการกระทำบ้าง ที่ตรงกับการกระทำบ้างว่า “กรรมที่ไม่ควรและส่องให้เห็นว่าไม่ควรก็มี กรรมไม่ควรแต่ส่องให้เห็นว่าควรก็มี กรรมที่ควรและส่องให้เห็นว่าควรก็มี กรรมที่ควรแต่ส่องให้เห็นว่าไม่ควรก็มี”

4.3 วิเคราะห์เรื่องกรรมในมหากัมมวิงคสูตร ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เนื้อหาจากการศึกษาค้นคว้าเหล่านั้นตามหัวข้อดังต่อไปนี้ 1) วิเคราะห์กระบวนการของกรรมที่เป็นโมฆะ และไม่เป็นโมฆะ 2) วิเคราะห์กระบวนการของกรรมคือสมบัติที่บุคคลเข้าแล้วไม่เสวยเวทนาอะไร 3) วิเคราะห์กระบวนการของกรรมในการเสวยเวทนา 4) วิเคราะห์พระญาณในมหากัมมวิงคของพระพุทธเจ้า มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

1) วิเคราะห์กระบวนการของกรรมที่เป็นโมฆะ และไม่เป็นโมฆะ หัวข้อนี้เป็นการวิเคราะห์ปัญหาของโปลิตบุตรปริพาชกที่ถามพระสมิทธิว่า “กายกรรมเป็นโมฆะ วจีกรรมเป็นโมฆะ มโนกรรมเท่านั้นเป็นจริง” และยังอ้างด้วยว่าได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่าโปลิตบุตรมิได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์ แต่ถือเอาความมาจากการสนทนาของพระพุทธเจ้ากับทิมตปัสสิลูกศิษย์ของนิครนถนาฏบุตรในอุปาสิวาหสูตร เกี่ยวกับกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อย่างไหนมีโทษมากกว่ากันในการทำบาปกรรม ในความเป็นไปแห่งบาปกรรม พระพุทธเจ้าตรัสว่า มโนกรรมมีโทษมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม

จากการวิเคราะห์พบว่า โปลิตบุตรอาจจะไม่เข้าใจ หรือเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าผิดไป หรือมีเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลงคำถามเพื่อเอาชนะ จึงกล่าวอ้างคำสอนของพระพุทธเจ้าแบบผิด ๆ และอาจจงใจบิดเบือนคำสอนเพื่อโจมตีพระพุทธเจ้า เพราะในสมัยนั้นลัทธิเดียรถียทั้งหลายต่างก็อยากจะเอาชนะพระพุทธเจ้ากันทั้งนั้น เพราะตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติก็ทำให้พวกเขาลำบากด้วยความเป็นอยู่เดือดร้อนด้วยลาภสักการะและปัจจัย 4 ทั้งลูกศิษย์ลูกหาที่แปรเปลี่ยนไปเข้าหาธรรมของพระพุทธเจ้าก็มีมาก และในการสนทนานั้นระหว่างพระพุทธเจ้ากับเจ้าลัทธิเดียรถียทั้งหลายในแต่ละครั้ง จะมีผู้ห้อมล้อมได้ยินได้ฟังมากมายอยู่แล้วอย่างน้อยก็บริษัทบริวารของเจ้าลัทธิเหล่านั้นเองที่ห้อมล้อมรอฟังอยู่ เมื่อฟังแล้วก็บอกต่อขยายไปเพื่อหาช่องโน้มน้าวใจในวาทะของพระพุทธเจ้าที่พอจะเอาชนะได้ และในช่วงนั้นครั้งหนึ่งนิครนถนาฏบุตร หนึ่งในครูทั้งหกที่โด่งดังในยุคนั้นได้ส่งศิษย์ของตนไปถามปัญหากับพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม อย่างไหนมีโทษมากกว่ากันในการทำบาปกรรม ในความเป็นไปแห่งบาปกรรม ซึ่งนิครนถนาฏบุตรบอกศิษย์ของตนว่ากายกรรมมีโทษมากที่สุด พระพุทธองค์ได้วิสัชนาปัญหาของทิมตปัสสิไปว่า “เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่าในการทำบาปกรรม ในความเป็นไปแห่ง

บาปกรรม เราจะบัญญัติกายกรรมวจีกรรมว่ามีโทษมากเหมือนมโนกรรม หามิได้” (ม.ม. 20/64/115) ข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของมโนกรรมในกระบวนการของกรรม

2) วิเคราะห์กระบวนการของกรรมคือสมมติที่บุคคลเข้าแล้วไม่เสวยเวทนาอะไร หัวข้อนี้แสดงการวิเคราะห์หว่านของโพลีบุตรปริพาชกที่ถามกับพระสมิทธิว่า “สมมติที่บุคคลเข้าแล้วไม่ได้เสวยเวทนาอะไรมีอยู่” และยังได้อ้างว่าตนเองได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าอีกด้วย แต่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ที่โพลีบุตรปริพาชกถามมานั้นหมายถึงอภิสิญฐานิโรคือการดับสัญญา ซึ่งเป็นคุณสมบัติของรูปฌานชั้น เนวสัญญานาสัญญายตนะ ที่แปลว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

จากการวิเคราะห์พบว่า เมื่อกล่าวถึงสมมติหมายถึงการกล่าวถึงฌานด้วย เพราะสมมติเกิดจากฌาน เวทนา แปลว่า การเสวยอารมณ์หรือการเสพอารมณ์ มี 3 อย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา จึงเป็นเรื่องของการเสวยเวทนาในฌานสมมติ ฉะนั้นจึงต้องพิจารณาจากองค์ประกอบของฌานในแต่ละชั้นดังนี้ ฌานมี 8 ชั้นจัดเป็นรูปฌาน 4 รูปฌาน 4 เรียกว่าสมมติ 8 ก็ได้ คือ ปฐมฌาน ฌานที่ 1 มีองค์ฌาน 5 คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา ในองค์ฌาน 5 นั้น มี ปิติ และ สุข อยู่แสดงว่า มีสุขเวทนา ทุกขเวทนา ฌานที่ 2 มีองค์ฌาน 3 คือ ปิติ สุข เอกัคคตา ในองค์ฌาน 3 นั้น มี ปิติ และ สุข แสดงว่า มีสุขเวทนา ทุกขเวทนา ฌานที่ 3 มีองค์ฌาน 2 คือ สุข และเอกัคคตา ในองค์ฌาน 2 นั้น มี สุข อยู่ แสดงว่า มีสุขเวทนา จตตถฌาน ฌานที่ 4 มีองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ในองค์ฌาน 2 นั้น มี อุเบกขา แสดงว่า มีอุเบกขาเวทนา ในรูปสมมติทั้ง 4 จึงมีเวทนาอยู่ทุกชั้นคือ สุขเวทนา สำหรับในรูปฌานนั้น ทั้ง 4 ชั้นมีองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา และเอกัคคตา (พระพุทธโฆสาจารย์, 2554) รูปสมมติ 4 จึงมี อุเบกขาเวทนา ทั้ง 4 ชั้น เมื่อพิจารณาแล้ว สมมติที่บุคคลเข้าแล้วไม่เสวยเวทนาอะไรๆ นั้น จึงไม่มี วาตะของโพลีบุตรเรื่องนี้จึงไม่ถูกต้อง เพราะมีเวทนาอยู่ทุกชั้นดังแสดงมานั้นเอง จึงแสดงให้เห็นว่าผู้ถามอาจจะไม่เข้าใจเรื่องฌานสมมติ ไม่รู้เรื่องฌานสมมติ หรือไม่เคยได้ฌานสมติมาก่อนเลย จึงทำให้เข้าใจเรื่องเวทนาผิดไป เข้าใจในธรรมของพระพุทธเจ้าผิดไป

3) วิเคราะห์กระบวนการของกรรมในการเสวยเวทนา หัวข้อนี้แสดงการวิเคราะห์คำถามของโพลีบุตรปริพาชกที่ถามพระสมิทธิว่า “บุคคลทำกรรมประเภทที่ประกอบด้วยเจตนาคือความตั้งใจแล้วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ บุคคลนั้นเขาจะเสวยวิบากอะไร” พระพุทธองค์ตรัสว่าคำถามนี้เกี่ยวกับเวทนา 3 อย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา(อุเบกขาเวทนา) และทรงดำหนิพระสมิทธิที่ตอบไปแง่เดียว แทนที่จะแยกออกมาตอบดังนี้ 1) บุคคลใดทำกรรมประเภทที่ประกอบด้วยเจตนาคือความตั้งใจแล้วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ที่จะให้ผลเป็นสุข เขาย่อมเสวยสุข ได้แก่บุคคลที่กระทำกุศลกรรมบถ 10 2) บุคคลใดทำกรรมประเภทที่ประกอบด้วยเจตนาคือความตั้งใจแล้วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ที่จะให้ผลเป็นทุกข์ บุคคลนั้นย่อมเสวยทุกข์ ได้แก่บุคคลที่กระทำอกุศลกรรมบถ 10 3) บุคคลใดทำกรรมประเภทที่ประกอบด้วยเจตนาคือความตั้งใจแล้วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ที่จะให้ผลไม่สุขไม่ทุกข์ บุคคลนั้นย่อมเสวยอุเบกขาเวทนาคือความไม่สุขไม่ทุกข์ ได้แก่บุคคลที่กระทำกรรมในองค์มรรค 8 (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาหมามกุฏราชวิทยาลัย, 2552) จะเห็นได้ว่า กรรมดี ย่อมให้ผลเป็นสุข กรรมชั่ว ย่อมให้ผลเป็นทุกข์ กรรมที่ไม่ดีไม่ชั่ว ย่อมให้ผลเป็นอุเบกขาเวทนาหมายถึงกรรมทั้งสามทางนี้ให้เวทนาที่ตรงกับการกระทำเสมอ บุคคลที่ทำความทางฌานได้สมมติสามเบื้องต้น ย่อมอยู่ด้วยสุขเวทนา บุคคลที่ทำความทางฌานได้สมมติ 4-8 ที่เหลือ ย่อมอยู่ด้วยอุเบกขาเวทนา คือความไม่สุขไม่ทุกข์ ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่ากรรมส่งผลต่อเวทนาที่บุคคลจะเสวย และการเสวยเวทนาย่อมตรงกับกรรมที่กระทำเสมอไม่เปลี่ยนเป็นอื่น

4) วิเคราะห์พระญาณในมหากัมมวิงศ์ของพระพุทธเจ้า ผลจากการวิเคราะห์พบว่า พระญาณในมหากัมมวิงศ์ของพระพุทธเจ้าในการกระทำความกรรมนั้นมีความเกี่ยวข้องกับกุศลกรรมบถ 10 และอกุศลกรรมบถ 10 พระองค์แสดงถึงกระบวนการของกรรมที่ควรถือเอาเป็นหลักในการแสดงเรื่องของกรรม สำหรับผู้ที่มีวาตะในเรื่องกรรมสมควรยึดเป็นหลักในการกล่าวและสอน จะสังเกตได้ว่ามหากัมมวิงศ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้นพระพุทธรูปองค์แสดงแบบหลักพื้นฐานที่ครอบคลุม เช่น บุคคลที่มักทำอกุศลกรรมในโลกนี้ภพนี้ นั่น เขาย่อมได้รับวิบากของกรรมนั้นในชาตินี้ ในชาติหน้า หรือในชาติต่อไป เป็นต้น พระองค์ไม่แสดงแบบเจาะจงถึงแม้พระองค์จะทรงทำได้ เช่น บุคคลที่ฆ่าตัวในชาตินี้ชาติหน้าจะไปบวชเป็นนาคเป็นต้น ทั้งๆที่พระองค์ก็ทำได้เพราะมีพระญาณเฉพาะของพระพุทธเจ้า และกำลังพระญาณของพระพุทธเจ้ามีความชัดเจนแจ่มแจ้ง ละเอียด กว้างไกล ลึกล้ำเกินกว่าจะมีใครเทียบเทียม แต่ในมหากัมมวิงศ์พระพุทธเจ้าก็ตรัสเพียงว่า กรรมที่ไม่ควรและส่อให้เห็นว่าไม่ควรก็มี กรรมไม่ควรแต่ส่อให้เห็นว่าควรก็มี กรรมที่ควรและส่อให้เห็นว่าควรก็มี กรรมที่ควรแต่ส่อให้เห็นว่าไม่ควรก็มี แต่กรรมและการให้ผลของกรรมนั้นมันแทรกแซงกันได้ ให้ผลก่อนหรือหลังได้ตามเหตุปัจจัย

พระญาณในบุพเพนิวาสานุสติญาณ คือญาณที่ระลึกถึง เห็นถึงขั้น 3 อย่างตนะ ธาตุ ที่อาศัยอยู่แต่ชาติก่อนหนหลัง เตียรธียรระลึกได้ 40 กัปเท่านั้นเกินนั้นไม่ได้ ปกติสาวกระลึกได้แสนกัปเท่านั้น อัครสาวกทั้งสองระลึกได้หนึ่งอสงไขยและแสนกัป พระปัจเจกพุทธเจ้าระลึกได้สองอสงไขยและแสนกัป แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายระลึกได้ไม่มีกำหนดว่าเท่าใด พระพุทธเจ้าทั้งหลายระลึกได้เท่าที่ประสงค์ บุพเพนิวาสญาณของเตียรธียรเปรียบเหมือนแสงหิ่งห้อย พระสาวกทั้งหลายเปรียบเหมือนแสงประทีป พระอัครสาวกเปรียบเหมือนแสงดาว ประกายพลุกพล่าน พระปัจเจกพุทธเจ้าเปรียบเหมือนแสงพระจันทร์ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเปรียบเหมือนแสงพระอาทิตย์พันดวง เตียรธียรระลึกได้ตามลำดับขั้น ถ้าพ้นลำดับขั้นไประลึกไม่ได้ ที่ระลึกได้ก็ไม่มีความรู้สึก ไม่รู้ละเอียด ไม่รู้ความเป็นไปของขั้นเหมือนคนตาบอดที่ต้องอาศัยไม้เท้า เมื่อไม่มีคนจูงต้องนั่งอยู่และรับรู้ได้เท่าขอบเขตของไม้เท้า สาวกทั้งหลายก็ระลึกได้ตามลำดับขั้น เมื่อถึงความเป็นผู้ไม่มีความรู้สึก ก็ไม่เห็นความเป็นไปของขั้น พระอัครสาวกทั้งสองและพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตรวจดูการเกิดการตายแล้วจะระลึกได้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ต้องตรวจดูจิตหรือปฏิสนธิ ประสงค์จะเห็นฐานะใดย่อมทรงเห็นฐานะนั้นได้ดังพระพุทธานุภาพ (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2552)

อภิปรายผล

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะได้อภิปรายผลของการศึกษาในเรื่องกรรมในมหากัมมวิงศ์สูตร ไปตามลำดับของวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

5.1 หลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลจากการวิจัยพบว่า กัมมะ หรือ กรรม นี้ มีความหมายว่า การกระทำ และเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือการตั้งใจทำ จงใจทำ และปรุงแต่งกรรมกรรมกระทำได้ในสามทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยมีปัจจัยคือต้นตอของการกระทำอยู่ 2 ประการ คือ 1) กุศลมูล 3 ต้นเหตุแห่งบุญได้แก่ อโลภะ โทสะ อโมหะ 2) อกุศลมูล 3 ต้นเหตุแห่งบาปได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ ปัจจัยเหล่านี้นอกจากจะประกอบกับเจตนาจนออกมาเป็นกรรมแล้วยังมีผลถึงวิบากด้วย เป็นปัจจัยให้มีวิบากดีและวิบากเลวได้ ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานของท่านเหล่านี้ คือ วิโรจน์ คุ่มครอง และพระมหาวิริษณ์ วรินโท (2562) ศึกษาเรื่อง “พินิจเรื่องกรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า “กรรม คือ การกระทำ เป็นการทำได้ เป็นการทำได้ เป็นการทำได้ ตามนัยกฎกิริยาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องกรรมและผลของกรรมไว้

4 ชนิด คือ 1) กรรมดำ มีวิบากดำ 2) กรรมขาว มีวิบากขาว 3) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว 4) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว” พระปราปตีก อุทโย และประภา งานไพโรจน์ (2563) ศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” พบว่า “กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือการจงใจทำ กรรมดีเป็นกุศลกรรม กรรมชั่วเป็นอกุศลกรรม กระทำได้ 3 ทางคือ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ” พระครูปลัดอุทัย รตนปญโญ และคณะ (2564) ศึกษาเรื่อง “กรรมในพระพุทธศาสนา” พบว่า “กรรม มีความหมายว่า การกระทำ กระทำกิจ กระทำการงาน ทางกาย วาจา ใจ หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ จงใจทำ หรือกระทำด้วยความตั้งใจ ดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม” ซึ่งหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีสรุปดังนี้ หลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมี 4 หมวดๆ ละ 4 ข้อรวมแล้วมี 16 ข้อ ในการกระทำจนเกิดเป็นกรรม 16 อย่างนั้น เจตนาเป็นปัจจัยสำคัญในการกระทำความกรรมทางกาย วาจา และใจ และนอกจากเจตนาจะมีลักษณะคือ ตั้งใจทำ จงใจทำแล้ว ยังมีลักษณะตกแต่งกรรมด้วย กรรมจะเป็นบุญกุศลหรือบาปอกุศลย่อมมีสาเหตุ ฝ่ายดีเป็นบุญคือกุศลมูล 3 โอละ อโทะสะ อโมหะ เป็นเหตุ ฝ่ายชั่วเป็นบาปคืออกุศลมูล 3 โลสะ โทะสะ โมหะเป็นเหตุ ถ้าเจตนาประกอบกับอกุศลมูล 3 คือ โลสะ โทะสะ และโมหะแล้วกระทำความกรรม ก็จะตกแต่งการกระทำนั้นให้เกิดกรรมที่เป็นบาปอกุศล และตกแต่งไปถึงวิบากให้ได้รับผลเป็นความทุกข์ด้วย เรียกว่ากรรมดำมีวิบากดำ ถ้าเจตนาประกอบกับกุศลมูล 3 คือ โอละ อโทะสะ และอโมหะ แล้วกระทำความกรรม ก็จะตกแต่งการกระทำนั้นให้เกิดกรรมที่เป็นบุญกุศล และตกแต่งไปถึงวิบากให้ได้รับผลเป็นความสุขด้วย เรียกว่ากรรมขาวมีวิบากขาว ถ้าเจตนาประกอบกับกุศลมูล 3 คือ โอละ อโทะสะ และอโมหะ แล้วกระทำความกรรมในองค์มรรค 8 ก็จะตกแต่งการกระทำนั้นให้เกิดกรรมที่เป็นบุญกุศล และตกแต่งไปถึงวิบากให้ได้รับผลเป็นความไม่สุขไม่ทุกข์ด้วย เรียกว่ากรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว เจตนาเป็นปัจจัยให้เกิดกรรมที่เป็นกลางๆ ระหว่างกุศลและอกุศล คือเจตนากรรมในองค์มรรค 8 กรรมนั้นจะตกแต่งวิบากให้ออกจากกรรม ออกจากภพ ออกจากวิภวสงสารคือการเวียนว่ายตายเกิด นี่คือการกรรมกลางๆ จากกุศลและอกุศล

สอดคล้องกับงานของท่านพุทธทาสภิกขุ (2516) ที่แสดงไว้ในหนังสือเรื่อง “อิทัปปัจจยตา” ว่า “กรรมดีก็ ตามกรรมชั่วก็ตามทำให้คนลำบากทั้งนั้น กรรมชั่วก็ทำให้ลำบากอย่างชั่ว กรรมดีก็ทำให้ลำบากอย่างดี เพราะยังตก อยู่ภายใต้อำนาจของกรรม ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดไปตามอำนาจของกรรมอยู่ สู้อยู่นิกรรมไม่ได้คือการสิ้น กรรม” แต่กรรมที่เป็นกลางๆ ที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) (2554) แสดงไว้ในพระนิพนธ์เรื่อง “หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา” ว่า สมเด็จพระสังฆราชองค์ก่อนตรัสไว้ นั้นแตกต่าง คือ “เหตุและผลที่เป็นฝ่ายกลางๆ ไม่จัดว่าเป็นกุศลหรืออกุศลเช่น อาชีวะกรรม คือกรรมที่เป็นการ ประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิต เช่น กสิกรรม เกษตรกรรม และอาชีวะกรรมอื่นๆ ตกแต่งให้เกิดวิบากคือ พืชผักผลไม้ การ ได้ทรัพย์สินเงินทองจากการค้าขาย” ผู้วิจัยคิดว่า กสิกรรมและเกษตรกรรมอาจจะไม่เกี่ยวข้องกับกุศลและอกุศล แต่ถ้ามีกระบวนการในการฆ่าเพื่อยุฆาแมลงหรือศัตรูพืชอย่างอื่นก็เป็นอกุศลกรรมได้ พาณิชยกรรมคือการค้าขาย นั้น ถ้าค้าขายสุจริตก็เป็นกุศลกรรม ถ้าค้าขายทุจริตก็เป็นอกุศลกรรมได้ จึงเกี่ยวข้องกับกุศลและอกุศลอยู่ ส่วน กรรมทั้งดำทั้งขาวที่พระพุทธเจ้าแสดงนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า คงหมายถึงการทำความกรรมของบุคคลนั้นตลอดทั้ง ชีวิตที่ได้กระทำความกรรมมาหลากหลายและมากมายแล้ว จึงมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรมปะปนกันไป เพราะโดย ปกติแล้วกรรมขาวและกรรมดำมีการแยกกันชัดเจนไม่ปะปนกันในการทำความกรรมและในวิบากด้วย อีกทั้งกุศลกับ อกุศลนั้นมีความเป็นปฏิปักษ์ต่อกันและไม่เกิดร่วมกัน ฉะนั้นกรรมทั้งดำทั้งขาวจึงไม่สามารถเกิดในกรรมเดียวกันได้

ในกรรม 16 อย่างนั้น วิโรจน์ คัมครอง และคณะ (2562) ศึกษาเรื่อง “พินิจเรื่องกรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ได้แสดงกรรมไว้ 12 อย่างตามนัยอรรถกถา ซึ่งตรงกับกรรมในสามหมวดแรกของกรรม 16 ที่ผู้วิจัยแสดงไว้ ต่างแต่หมวดที่ 4 ที่ผู้วิจัยแสดงวิบากของกรรมโดยภูมิ 31 ภูมิ อันเป็นที่อยู่ของสัตว์ เรียกว่า ปากัญฐานะจตุกกะ แสดงโดยฐานะ (ฐาน, ที่อยู่) ที่ให้ผล มี 4 คือ 1) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นบาปอกุศล ให้เกิดในอบายภูมิ 4 คือ นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน 2) กามาวจรกุศลกรรม กรรมที่เป็นบุญกุศลท่องเที่ยวเกิดในสุคติภูมิที่เป็นกาม (ภูมิที่เสวยกามคุณ 5) ให้เกิดได้ใน 7 ภูมิ คือ มนุษย์ 1 และสวรรค์ 6 ชั้น 3) รูปาวจรกุศลกรรม กรรมที่เป็นบุญกุศลของผู้ได้รูปฌาน ให้เกิดได้ในรูปภูมิ 16 ชั้น 4) อรูปาวจรกุศลกรรม กรรมที่เป็นบุญกุศลของผู้ได้อรุฌาน ให้เกิดได้ในอรุภูมิ 4 ชั้น

5.2 กระบวนการของกรรมในมหากัมมวิงคสูตร ผลจากการวิจัยพบว่า กระบวนการของกรรมในมหากัมมวิงคัมมาจากพระพุทธเจ้าวิสัชนาคำถามของโปตลิบุตรปริพาชกที่ถามพระสมิทธิมี 3 คำถามคือ 1) กายกรรมเป็นโมฆะ วชิกรรมเป็นโมฆะ มโนกรรมเท่านั้นที่เป็นจริง 2) สมบัติที่บุคคลเข้าแล้วไม่ได้เสวยเวทนาอะไรมีอยู่ 3) บุคคลทำกรรมประเภทที่ประกอบด้วยเจตนาคือความตั้งใจแล้วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ บุคคลนั้นเขาจะเสวยวิบากอะไร และโปตลิบุตรปริพาชกนั้นได้กล่าวอ้างว่าได้ฟังมาหน้าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า กระบวนการของกรรมที่ประกอบด้วยเจตนาที่จะเป็นโมฆะเฉพาะทางกายกับทางวาจา มีแต่ทางใจเท่านั้นที่เป็นจริง นั้น ไม่มี กระบวนการของกรรมมีว่า “บุคคลทำกรรมประกอบด้วยเจตนาที่จะให้ผลเป็นสุขเขาย่อมจะได้เสวยสุข บุคคลทำกรรมประกอบด้วยเจตนาที่จะให้ผลเป็นทุกข์เขาย่อมจะได้เสวยทุกข์ บุคคลทำกรรมประกอบด้วยเจตนาที่จะให้ผลเป็นไม่สุขไม่ทุกข์เขาย่อมจะได้เสวยความไม่สุขไม่ทุกข์” ในงานของท่าน พุทธาสกิกขุ (2516) เรื่อง “อิตฺตปิยจยตา” กล่าวว่า “กรรมดีก็ตามกรรมชั่วก็ตามทำให้คนลำบากทั้งนั้น กรรมชั่วก็ทำให้ลำบากอย่างชั่ว กรรมดีก็ทำให้ลำบากอย่างดี เพราะยังตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรรม ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดไปตามอำนาจของกรรมอยู่ สู้ อยู่เหนือกรรมไม่ได้ คือการสิ้นกรรม” การกล่าวอย่างท่านพุทธทาสนี้เป็นการกล่าวอย่างการปฏิบัติธรรม คือการนำมาพิจารณาให้เห็นว่าในกรรมทั้งสามทางบ่งบอกถึงการเวียนว่ายตายเกิดเพื่อมารับวิบากของกรรมต่อไปไม่สิ้นสุด แต่มหากัมมวิงคัมที่พระพุทธเจ้าแสดงนี้เป็นการจำแนกกรรมตามเวทนาสามอย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา หรือ อทุกขมสุขคือการปฏิบัติในองคัมมรค 8 ข้อนี้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ **กรฤทธ์ ปัญจสุนทร** (2561) เรื่อง “การแก้กรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า “กรรม หมายถึงการกระทำที่เกิดจากเจตนาที่แสดงออกมาทางกายและวาจา มีทั้งกระทำดีมีทั้งกระทำชั่วซึ่งเป็นสาเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร จนกว่าจะได้ปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐานตามหลักอริยมรรค 8 จนถึงความเป็นพระอรหันต์จึงจะสิ้นกรรมหรือดับกรรม” ฉะนั้นในกระบวนการให้วิบากของกรรมมีเวทนายอยู่ทุกวิบาก ไม่ว่าจะเป็นปุณฺณ (ผู้หนาด้วยกิเลส) ฌานลาภีบุคคล (บุคคลผู้ได้ฌานสมบัติ) หรือพระอริยะ (พระโสดาบัน ถึงพระอรหันต์)

กระบวนการของกรรมในมหากัมมวิงคัมก็อีกอย่างหนึ่งที่มีความซับซ้อน คือ “กรรมไม่ควรส่องให้เห็นว่าไม่ควรก็มี กรรมไม่ควรแต่ส่องให้เห็นว่าควรก็มี กรรมที่ควรส่องให้เห็นว่าควรก็มี กรรมที่ควรแต่ส่องให้เห็นว่าไม่ควรก็มี” ถึงจะมีการแทรกแซงการให้ผล แต่ผลย่อมตรงกันกับเหตุเสมอ ไม่ว่าจะแทรกแซงยังกรรมไหนให้ผลก่อนกรรมไหนให้ผลทีหลังก็ตาม วิบากย่อมตรงกับกรรมเสมอไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานของอดีตสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) (2554) ที่แสดงไว้ในพระนิพนธ์เรื่อง “หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา” ว่า “ธรรม คือ สัจจะ ความจริง แบ่งเป็น 2 ชั้นคือ ชั้นเหตุผล และชั้นเหนือเหตุผล ชั้นเหตุผลได้แก่ เหตุผลที่เป็นกรรม และเหตุผลที่เป็นสภาพ

เหตุผลที่เป็นกรรมเกี่ยวข้องกับการกระทำ เช่น การฆ่าสัตว์ เป็นเหตุ ทุกข์คืออายุสั้น เป็นผล เป็นต้น” จะเห็นได้ว่าเหตุและผลย่อมตรงกันเสมอ

5.3 วิเคราะห์เรื่องกรรมในมหากัมมวิงคสูตร ผลจากการวิเคราะห์พบว่า กรรมในมหากัมมวิงคสูตรนี้มีกรรมอยู่ 3 ประเภท คือ 1) กรรมในเวทนาสาม 2) กรรมที่ผู้มีญาณแสดง 3) มหากัมมวิงค์ของพระพุทธเจ้า กรรมทั้งสามประเภทนี้เป็นกรรมชนิดที่มีเจตนาประกอบ

1) กรรมในเวทนาสาม กรรมในเวทนาสาม พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับกรรมในเวทนา 3 ว่า “บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยเจตนาทางกาย วาจา และใจอันจะให้ผลเป็นสุข เขาย่อมเสวยสุข บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยเจตนาทางกาย วาจา และใจอันจะให้ผลเป็นทุกข์ เขาย่อมเสวยทุกข์ บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยเจตนาทางกาย วาจา และใจอันจะให้ผลไม่ทุกข์ไม่สุข เขาย่อมเสวยทุกข์ขมสุข” สังเกตได้ว่าคำตอบนี้พระพุทธเจ้าตอบแบบครอบคลุมเป็นหลักใหญ่ตามเวทนาสาม ไม่ได้แยกตามการกระทำแต่ละอย่าง เช่น ไปฆ่าเขาตาย ตายไปตกนรกไปเกิดใหม่จะถูกเขาฆ่าเป็นต้น ถึงแม้พระองค์จะสามารถทำได้ก็ตาม แต่พระองค์คงไม่ยอมให้ทำตาม เพราะกลัวจะทำผิด เพราะบุคคลทั้งหลายทั้งบุคคลธรรมดาและผู้มีญาณที่จะเข้าใจในมหากัมมวิงค์นั้นเป็นเรื่องยาก

2) กรรมที่ผู้มีญาณแสดง ผลจากการวิเคราะห์พบว่า กรรมที่ผู้มีญาณแสดงนี้มีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ 8 คือการเจริญสมถกัมมัฏฐานจนสำเร็จได้มานสมบัติ แล้วแสดงกระบวนการของกรรมที่ตนเล็งเห็นด้วยญาณนั้น จากที่แสดงมาในบทที่สามนั้นมีการแสดงเรื่องกรรมที่ผิดเป็นส่วนมากโดยเฉพาะกรรมและวิบากที่ซับซ้อนที่แสดงถูกและพระพุทธเจ้าทรงอนุมัติรับรองก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับการพูดความจริงในสิ่งที่เห็นและถูกหลักความจริง คือ กรรมดีมี วิบากของสุจริตมี กรรมชั่วมี วิบากของทุจริตมี เพราะไม่พูดเท็จและถูกต้องตามกระบวนการของมหากัมมวิงค์ ผู้มีญาณแสดงเรื่องกรรมที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุมัติรับรองเพราะไม่เป็นความจริง เดอา เหมารวมเอาจากที่เห็น ไม่ถูกหลักความจริงของมหากัมมวิงค์ ชี้ให้เห็นได้ว่าผู้มีญาณเหล่านี้ไม่มีปัญหา มีญาณแล้วไม่มีปัญหาแสดงว่าเป็นญาณที่เกิดจากสมถกัมมัฏฐาน ไม่ใช่ญาณที่เกิดจากวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพราะสมถกัมมัฏฐานมีผลคือความสงบเพราะข่มกิเลสไว้ สมถกัมมัฏฐานทำให้มีอิทธิฤทธิ์ไม่ใช่ปัญญา แต่วิปัสสนากัมมัฏฐานทำให้เกิดปัญญาเพราะวิปัสสนากัมมัฏฐานสามารถข่มกิเลสได้และฆ่าได้ด้วยปัญญา

3) มหากัมมวิงค์ของพระพุทธเจ้า การจำแนกแจกแจงมหากกรรมของพระพุทธเจ้าไม่ได้มีความซับซ้อนมากนัก ไม่ยากเกินที่จะเข้าใจในระดับปัญญาของบุคคลธรรมดาทั่วไป แต่จะเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยากมากสำหรับผู้ที่ไม่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ยิ่งในยุคปัจจุบันที่บุคคลไหลไปกับความเจริญทางเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์มาก และชอบใช้วิทยาศาสตร์ในการพิสูจน์เรื่องราวที่พิสูจน์ได้ยาก เมื่อวิทยาศาสตร์พิสูจน์ไม่ได้ก็บอกกันว่าไม่เป็นความจริง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของกรฤทธิ ปัญจสุนทร (2561) เรื่อง “การแก้กรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า “คนไทยมีความเข้าใจเรื่องกรรมคลาดเคลื่อนไปจากหลักคำสอนเรื่องกรรมในพุทธปรัชญา โดยมองว่ากรรมนั้นเป็นผลของการกระทำที่ไม่ดีในอดีตชาติของเรา ส่งผลให้ในปัจจุบันชีวิตของเราจะต้องประสบกับทุกข์เหตุเภทภัยต่างๆ จึงเกิดความคิดว่า เราเกิดมาเพื่อใช้กรรม” ฉะนั้นผู้ที่เข้าใจในเรื่องของกรรมจึงจำเป็นต้องมีศรัทธาคือความเชื่อ 4 อย่างเป็นพื้นฐาน คือ 1) กัมมสัทธา เชื่อกรรม 2) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม 3) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน 4) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อในการตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเทวิน เหลืองศักดิ์ดา (2561) เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์กรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” พบว่า “การจะทำกรรมที่ประกอบด้วยเจตนาจะต้องมีความเชื่อความศรัทธาเสียก่อน ซึ่งความเชื่อในพระพุทธศาสนามี

หลัก 4 อย่างคือ 1) กัมมัสัทธิตา เชื่อกรรม 2) วิปากัสัทธิตา เชื่อผลของกรรม 3) กัมมัสสกตาสัทธิตา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน 4) ตถาคตโพธิสัทธิตา เชื่อในการตรัสรู้ของพระตถาคต” และสอดคล้องกับงานวิจัยของพระปราบศึก อุทัย และประภา งานไพโรจน์ (2563) เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” พบว่า “กรรมคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาที่จงใจทำ และเจตนาเกิดมาจากความเชื่อ ความศรัทธา ผู้มีความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนอยู่ 4 อย่างได้แก่ 1) กัมมัสัทธิตา เชื่อกรรม 2) วิปากัสัทธิตา เชื่อผลของกรรม 3) กัมมัสสกตาสัทธิตา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน 4) ตถาคตโพธิสัทธิตา เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า”

สรุป

6.1 สรุปหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท หลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีทั้งหมด 16 ประการ จัดเป็น 4 หมวดๆ ละ 4 ข้อดังนี้ **หมวดกิจ มี 4** คือ 1) ชนกกรรม กรรมที่ทำให้วิบากเกิดขึ้น 2) อุปัตถัมภกกรรม กรรมอุดหนุนชนกกรรม 3) อุปปีฬกกรรม กรรมเบียดเบียนกรรมอื่น 4) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน **หมวดให้ผลตามลำดับ มี 4** คือ 1) คุรุกรรม กรรมหนัก 2) อาสันนกรรม กรรมที่ทำให้เมื่อใกล้ตาย 3) อาจิณณกรรม กรรมเคยชิน 4) กกัตตากรรม กรรมพอประมาณ **หมวดให้ผลตามกาล มี 4** คือ 1) ภิภูธมมเวทนิยกรรม กรรมให้ผลในปัจจุบัน 2) อุปปัชชเวทนิยกรรม กรรมให้ผลในชาติที่ 2 3) อปปราปริยเวทนิยกรรม กรรมให้ผลในชาติที่ 3 เป็นต้นไป 4) โอลสิกรรม กรรมที่ไม่ให้ผล **หมวดให้ผลโดยฐานะ มี 4** คือ 1) อกุศลกรรม กรรมชั่วทางกาย วาจา ใจ 2) กามาวจรกุศลกรรม กรรมดีทางกาย วาจา ใจ 3) รูปาวจรกุศลกรรม กรรมดีเกี่ยวกับรูปฌาน 4) อรูปาวจรกุศลกรรม กรรมดีเกี่ยวกับอรูปฌาน กรรมเหล่านี้ย่อยลงแล้วมี 4 ประการ คือ 1) กรรมดำมีวิบากดำ 2) กรรมขาวมีวิบากขาว 3) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว 4) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว

6.2 สรุปกระบวนการของกรรมในมหากรรมวิงศ์สูตร มหากรรมวิงศ์คือการจำแนกแจกแจงมหากกรรมโดยพระพุทธเจ้า เกิดขึ้นได้ 3 ทางคือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ในกรรมทั้งสามทางนี้พระพุทธองค์ตรัสว่า มโนกรรมมีโทษมากที่สุด และในกรรมทั้งสามทางนั้นมีการส่วยเวทนาทุกทาง ตั้งแต่บุคคลธรรมดา ได้แก่ บุคคลที่กระทำความผิดที่จะให้วิบากเป็นความสุข ก็จะได้รับวิบากที่เป็นความสุข บุคคลที่กระทำความผิดที่จะให้วิบากเป็นความทุกข์ ก็จะได้รับวิบากที่เป็นความทุกข์ บุคคลที่กระทำความผิดที่จะให้วิบากเป็นความไม่สุขไม่ทุกข์ ก็จะได้รับวิบากที่เป็นความไม่สุขไม่ทุกข์ หรือฉานลาภีบุคคลคือบุคคลผู้มีฉาน จัดตามองค์ของฉานเริ่มจากรูปฉาน 4 คือ ปฐมฉานมีองค์ 5 คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา มีหนึ่งเวทนาคือ สุขเวทนา ทุติฉานมีองค์ 3 คือ ปิติ สุข เอกัคคตา มีหนึ่งเวทนาคือ สุขเวทนา ตติยฉานมีองค์ 2 คือ สุข เอกัคคตา มีหนึ่งเวทนาคือ สุขเวทนา จตุตถฉานมีองค์ 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา มีหนึ่งเวทนาคือ อุเบกขาเวทนา อรูปฉาน 4 คือ อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ มีองค์ฉาน 2 เหมือนกันทั้งหมดคือ อุเบกขา เอกัคคตา และมีเวทนาหนึ่งคือ อุเบกขาเวทนา ยกเว้นพระอรหันต์เพราะไม่ยึดถือในการกระทำแล้วมีมูลเหตุแห่งกุศลและอกุศลที่ตัดได้แล้ว เรียกกรรมที่พระอรหันต์ทำว่า มหากิริยา

กรรมย่อมให้วิบากที่ตรงกับกระทำเสมอ แต่กรรมที่ส่อให้เห็นตรงกันข้ามกับการกระทำก็มี ดังที่พระพุทธเจ้าแสดงในมหากรรมวิงศ์ไว้ว่า “กรรมที่ไม่สมควรแสดงให้เห็นว่าไม่สมควรก็มี กรรมที่ไม่สมควรแสดงให้เห็นว่าสมควรก็มี กรรมที่สมควรแต่และแสดงให้เห็นว่าสมควรก็มี กรรมที่สมควรแสดงให้เห็นว่าไม่สมควรก็มี

บุคคลที่กระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมในภพนี้ชาตินี้ เขาจะได้รับวิบากของกรรมนั้นในชาตินี้ ในชาติหน้า หรือในชาติต่อไป

6.3 สรุปวิเคราะห์เรื่องกรรมในมหากัมมวิงคสูตร จากการวิเคราะห์เรื่องกรรมในมหากัมมวิงคสูตรจะเห็นว่า บรรดาหลักศีลธรรมทั้งหลายต่างก็หาช่องทางที่จะเอาชนะพระพุทธรเจ้าอยู่เสมอเมื่อมีโอกาส มีการตั้งคำถามมาถามบ้าง เอาวาทะที่พระพุทธรเจ้าตรัสมาปรับเปลี่ยน แล้วเอามาอ้างตามพุทธบริษัทบ้างต่าง ๆ เช่น ถามว่า “กายกรรมเป็นโมฆะ วจีกรรมเป็นโมฆะ มโนกรรมเท่านั้นเป็นจริง” เป็นต้น ทั้งที่พระพุทธรองค์มีได้ตรัสอย่างนั้น ผู้ที่ตอบก็อาจจะรู้ว่าพระพุทธรเจ้ามีได้ตรัสอย่างนั้น แต่ก็รู้คำตอบที่ถูกต้อง เพราะกรรมเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ยาก แม้แต่ผู้มีทิพพจักขุก็พอเข้าใจได้เฉพาะที่ตนเห็นจริงเท่านั้น ถ้าเกินกว่าที่ตนเห็นแล้วก็ไม่สามารรถเข้าใจในกระบวนการความเป็นไปของกรรมได้ เหมือนอย่างที่พระพุทธรองค์ตรัสว่า “ใครเล่าจะรู้มหากัมมวิงคของตถาคต” ฉะนั้นแล้วถ้าจะต้องแสดงวาทะเรื่องกรรมก็ควรแสดงที่เป็นหลักใหญ่ที่ถูกต้องตามความเป็นจริงไว้ คือ “บุคคลทำกรรมประกอบด้วยเจตนาที่จะให้ผลเป็นความทุกข์ เขาย่อมเสวยความทุกข์ บุคคลทำกรรมประกอบด้วยเจตนาที่จะให้ผลเป็นความสุข เขาย่อมเสวยความสุข บุคคลทำกรรมประกอบด้วยเจตนาที่จะให้ผลเป็นความไม่ทุกข์ไม่สุข เขาย่อมเสวยความไม่ทุกข์ไม่สุข” กรรมที่ให้ผลไม่ตรงกับกรรมที่ทำนั้นไม่มี วาทะที่ว่า ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป จึงเป็นวาทะที่ผิด วิบากอาจแสดงให้เห็นคล้ายกับว่าไม่ตรงกับกรรมได้ เพราะกรรมดีแสดงให้เห็นว่าดีก็มี กรรมดีแสดงให้เห็นว่าไม่ดีก็มี กรรมไม่ดีแสดงให้เห็นว่าดีก็มี กรรมไม่ดีแสดงให้เห็นว่าไม่ดีก็มี

ในที่สุดแล้วพระพุทธรเจ้าให้เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมว่า “กรรมดีมี วิบากของสุจริตก็มีจริง กรรมชั่วมี วิบากของทุจริตก็มีจริง กรรมดียอมให้ได้ผลดี กรรมชั่วยอมให้ได้ผลชั่ว” แต่พระองค์ไม่ให้คิดค้นหาความเป็นไปของวิบากแห่งกรรมทั้งหลาย เพราะเป็นหนึ่งในอจินไตยคือสิ่งที่ไม่ควรคิด ไม่สามารถคิดได้ หากคิดไปมีแต่จะลำบากเสียเปล่าอาจจะถึงความเป็นบ้าได้ มี 4 อย่างคือ 1) พุทธวิสัยของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย 2) ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน 3) วิบากแห่งกรรม 4) คิดเรื่องของโลก และวิบากของผู้ที่เลื่อมใสในบุคคลผู้เป็นอจินไตย ย่อมเป็นอจินไตยเหมือนกัน แต่พระพุทธรองค์ทรงสั่งสอนทรงแสดงธรรมให้ปฏิบัติเพื่อออกจากกรรมและวิบากของกรรม เพื่อออกจากวิภวสงสารคือการเวียนว่ายตายเกิดเพื่อมารับวิบากแล้วก็สร้างกรรมต่อ พระพุทธรเจ้าทรงแสดงทางหลุดพ้นจากกรรมและวิบาก คือ นิโรธวิมุต โดยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติควรจัดให้มีการอบรมและสอบเรื่องกรรม 16 ให้ผู้ที่จะเป็นพระสังฆาธิการในระดับพระอธิการ (เจ้าอาวาส) ขึ้นไป

1.2 คณะสงฆ์ควรมีแผนให้แต่ละวัดต้องมีการแสดงเทศนาเรื่องกรรม 16 อย่างน้อยทุกวันพระใหญ่

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบเรื่อง กรรม 12 กับ กรรม 16 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ว่ามีความเหมือนหรือต่างกันอย่างไร

2.2 ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เรื่องอโหสิกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทให้กระจ่างแจ้ง ว่าอโหสิกรรมมีกี่ประเภท และทำไมจึงเป็นอโหสิกรรม

เอกสารอ้างอิง

- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2552). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล. พิมพ์ครั้งที่ 3. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพุทธโฆสาจารย์. (2554). คัมภีร์วิสุทธิมรรค. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปล. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส จำกัด.
- พระอนรรุทธาจารย์. (2555). อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวินิฎฐิกา บาลี-ไทย. มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, แปล. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2516). อิทปปัจจยตา. กรุงเทพฯ,sko8i: ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์พระนคร.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2554). หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- กรฤทธิ ปัญจสุนทร, (2561). การแก้กรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยบูรพา.
- เทวินทร์ เหลืองศักดิ์ตา, (2561). ศึกษาวิเคราะห์กรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา. คณะบัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิโรจน์ คุ่มครอง และพระมหาวิริษณ์ วรินโท. (2562). พินิจเรื่องกรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูปลัดอุทัย รตนปัญโญ. (2564). กรรมในพระพุทธศาสนา. วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง. 10(1), 163-176.
- พระปราบศึก อุทัย และประภา งานไพโรจน์. (2563). ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา. วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์. 4(1), 75-87.